

KIRJA-ARVIO: KANSANOMAISEN JÄLJILLÄ

Stark, Eija & Stark, Laura (toim.) 2007: Kansanomainen ajattelu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1106. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 367 sivua.

Niina Hämäläinen

Kiinnostus kansanomaiseen ajatteluun, toimintamalleihin ja tunteisiin tuntuu yhdistäneen viime vuosina monen folkloristin, kansatieteilijän, kirjallisuudentutkijan ja historioitsijan ajattelua (esim. Helsti et al. 2006; Siikala 2002; Makkonen 2002). Käsitteen *kansanomainen ajattelu* nosti tutkimuksen keskukseen Satu Apo vuonna 1995 teoksellaan *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta* (ks. myös Knuuttila 1992). Kirjan alkusanoissa Apo määrittää, että ”kansanomaisissa diskursseissa syntyneiden tekstien avulla on mahdollista muodostaa kuvia esimerkiksi siitä, miten ja millaisiksi menneisyyden ihmiset ovat käsittäneet miehen ja naisen, äidin ja tyttären, erotiikan ja seksin, ruumiillisuuden, perhesuhteet ja alkoholinkäytön” (Apo 1995, 7). Merkittävää Apon tutkimuksessa on kansan elämismaailman lisäksi historiallisen kontekstin huomioonottaminen sekä tutkijan subjektiivinen paikantuminen osana tulkinnanantoa. Teos oli (ja on yhä) merkittävä puheenvuoro ja avaus folkloristiikan sukupuoli- ja mentaliteettikeskusteluihin. Samoilla linjoilla Apo jatkoi kuusi vuotta myöhemmin teoksellaan *Viiinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholi-ajatteluun ja -kulttuuriin* (2001). 1990-luvulla opiskelunsa aloittaneelle *Naisen väki* edusti tutkimusintoa ja -otetta, jota olin hiljaa kaivannut tiukkarajaisessa folkloristiikan tutkimuksessa. Ymmärsin, että folkloristiikka on osa kulttuurintutkimusta, tutkimusala, jossa voi hyödyntää poikkitieteellisiä aineistoja ja kysymyksenasetteluja.

Kansanomaiseen kiinnittyvät myös Satu Apon hänen 60-vuotispäivänsä kunniaksi omistetut kirjoitukset samannimisessä teoksessa *Kansanomainen ajattelu*. Kirjoittajakunta koostuu Satu Apon kollegoista, entisistä oppilaista ja tutkijoista, jotka jakavat Apon kanssa samansuuntaisia tutkimusintressejä. Mukana on folkloristien lisäksi kirjallisuudentutkija, historioitsija ja kaksi kansatieteilijää. Heitä ja Satu Apon voisi sanoa yhdistävän tietynlainen yhteiskunnallisuus tutkimuksenteossa.

Teoksen toimittajavalinta on osuva. Satu Apon nykyinen oppilas Eija Stark ja entinen oppilas Laura Stark ovat Apon ajatusten jatkajia ja soveltajia. Sen vuoksi ihmetyttääkin, miksi kirjassa ei ole toimittajien omia artikkeleja. Ne olisivat mahtuneet kirjan sivuille mainiosti ja tuoneet lisäväriä keskusteluun. Kokonaisuudessaan toimittajat ovat tehneet hyvää perustyötä. Artikkelikokoelma on sujuva, ja teksteissä vältytään suurimmilta kirjoitusvirheiltä. Kirjan loppuun olisi voinut lisätä vielä tiedot kirjoittajista, vaikka he ovatkin ”kaikkien tuntemia” tutkijoita. Teos jakaantuu kolmeen temaattiseen osaan, jota edeltää juhlakirjan konventioiden mukaisesti toimittajien katsaus juhlittavan uraan tutkijana. Kirjoittajien otteesta näkyy, että he ovat paitsi seuranneet Apon tutkimuksia myös sisäistäneet ne itse. Katsaus on jaettu johdannon lisäksi kolmeen osaan, jotka rakentavat kuvaa kansankulttuurin tutkijasta, suomalaisuuden analysoijasta sekä kulttuurintutkijasta. Satu Apo on näitä kaikkia ja artikkeli osoittaa sen hienosti. Folkloristina Apo liikkuu sujuvasti tieteidenvälisyyden maastossa, ja kenties siksi hänet huomataan myös muilla oppialoilla. Kirjan loppuun on luetteloitu Satu Apon tähänastinen kirjallinen tuotanto (1971–2006).

KANSANOMAISIA AJATUKSIA JA TOIMINTAMALLEJA

Ensimmäinen temaattinen kokonaisuus ”Ajattelu, kokemus ja tuntemisen tavat” kokoaa yhteen tekstejä, jotka liikkuvat vanhan runon ja uskomusten jäljillä. Anna-Leena Siikala lähtee tarkastelemaan ”Maailman synty” -myyttiä ja sen kosmografista keskusta. Löytyykö suomalaisesta runoudesta naisten hallitsema keskus? Lähtökohdista Siikalalla on Satu Apon ja Lotte Tarkan havainto naisen ruumiista maailman keskuksen kaltaisena väylänä tämän- ja tuonpuoleisen välillä. Kiinnostavaa on lasten viihdyttämiseksi laulettu ”Neljän neidon runon” tarkastelu. Runoketjun arvoituksesta paljastuu kosminen kuva neitsyestä ja tämän pojasta. Vanhassa runossa pitäytyy myös Juha Pentikäinen artikkelissaan karhurunosta ”Couvon pääliset”. Kyseessä on karhunkaatoa ja sitä seurannutta karhunpeijaisnäytelmää esittävä kokonaisuus erilaisia runotekstejä, jotka Pentikäinen ajoittaa 1600-luvulle. ”Couvon pääliset” jäi syystä tai toisesta aikoinaan julkaisematta ja siten tutkijoilta unohduksiin.

Kansanomaisia käsityksiä ja representaatioita seksuaalisuudesta koskettelevat Teppo Korhonen ja Senni Timonen. Molempien kirjoittajien kimmokkeena on toiminut Apon artikkeli seksuaalijattelusta suomalais-karjalaisessa perinteessä (1995). Korhonen ottaa lähtökohdakseen Apon uudelleen esittelemän *väki*-käsitteen. Hän lähtee vertailemaan suomalais-karjalaista ”harakoimista”, varauskeinoa, jossa talon lehmät kulkivat emännän haarojen alta ennen laitumelle laskua, keskiaikaiseen Länsi- ja Etelä-Euroopassa vallinneeseen *anasyrma*-perinteeseen löytäen monenlaisia analogioita. Senni Timonen tutkii artikkelissaan Elias Lönnrotin käsikirjoituskokoelman *Lönnrotiana* 17 osia 67–84. Kyseessä on sarja seksuaalirunoja, jotka Lönnrot on Timosen havaintojen perusteella toimittanut kokonaiseksi runosikermäksi. Artikkelin suoranaisten löydös on, että Lönnrotin tarkoituksena oli todellakin julkaisu – muodostaa seksirunokokoelmasta *Kantele*-vihkojen kuudes osa! Lönnrot on pyrkinyt runoilla

rakentamaan kokonaisvaltaista kuvaa agraarikulttuurin seksuaalisuuteen liittyvistä ajatuksista, tavoista ja puheista.

Mervi Naakka-Korhosen artikkeli käsittelee kansan suhdetta terveyteen ja parantamiseen. Minusta tekstin paikka olisi luontevammin ollut seuraavassa temaattisessa osiossa ”Kansanomainen kerronta” Kirsti Salmi-Niklanderin tekstin lähetytyillä, mutta ymmärrän kyllä toimittajien valinnan sijoittaa se otsikon ”Ajattelu, kokemus ja tuntemisen tavat” alle. Molemmat tutkimusaiheet käyskentelevät samassa maastossa, 1800-luvun kansanomaisten käsitysten ja talonpoikaisvalistuksen kohtaamispaikassaan. Naakka-Korhonen tarkastelee yleisemmällä tasolla arkistomuistiinpanoihin tukeutuen suhtautumista kuun parantavaan vaikutukseen. Käsitykset kuun eri vaiheista olivat yksi kansanlääkintää ja virallista lääketiedettä yhdistävä tekijä. Kirsti Salmi-Niklander on ottanut tutkittavakseen kirjoittavan talonpojan, Juho Kaksolan (1835–1913). Artikkelissa selvitetään sitä, miten kirjoitustaito ja halu kirjoittaa ajatuksia, tunteita ja tapahtumia ylös vaikutti tavallisen ihmisen maailmankuvaan. Salmi-Niklander kuroo kokoon monipuolisesti 1800-luvun mentaliteettien maailmaa, jossa valistus, yksilön kontrolli sekä naisen kaksijakoinen asema heijastuvat kirjoittavan kansanmiehen kirjoituksissa.

KOKEMUSKERRONNAN ÄÄRELLÄ

”Kansanomainen kerronta” on kirjan toisen osan otsikkona. Kirjoittajat liikkuvat kokemuskerronnan parissa aineistonaan itse tehdyt haastattelut. Annikki Kaivola-Bregenhøjn haastattelut on tehty inkerinsuomalaisten naisten kanssa Lounais-Inkerissä vuosina 1992–1993. Kaivola-Bregenhøj lähtee etsimään kertomuksista *avainkertomusta*, jonka haastateltava mielellään kertoo, kun kysytään tämän elämästä. Artikkelissa pohditaan, miten henkilökohtaisesta kokemuksesta (tässä Stalinin karkotukset, sodan kärsimykset) muodostuu kertojan avainkertomus. Tutkijan rooliaan reflektoiden Kaivola-Bregenhøj osoittaa, että kertomuksesta kasvaa myös tutkijan yhä uudelleen toistama ”avain” kertojan maailmaan. Ulla-Maija Peltonen jatkaa samoilla linjoilla, mutta ottaa mukaan myös kiinnostavia tietoteoreettisia kysymyksiä koskien kerronnassa tapahtuvaa muistamista ja unohtamista. Myös Peltosen haastateltava on inkerinsuomalainen: mies, joka muutti Suomeen 1990-luvun lopussa. Peltosen tutkijanmielenkiinto kohdistuu vaikenemisen ja muistamisen sosiaalisiin kehyksiin, siihen, miksi haastateltava vaikenä sota- ja vankileirikokemuksistaan 40 vuoden ajan ja vasta 2000-luvulla halusi kertoa tarinansa julki.

Inkeristä siirrytään Pekka Hakamiehen johdolla Karjalankannakselle, jossa Hakamies yhdessä pietarilaiskollegojensa kanssa haastatteli sodan jälkeen suomalaisien menetetyille kotipaikoille muuttaneita neuvostoasukkaita. Artikkelissa selvitetään, miten ristiriitaiset, uhkaavatkin mielikuvat suomalaisista rakentuvat haastateltujen kertomuksissa myönteisinä. Tämän Hakamies tulkitsee johtuvan siitä, että kertomukset olivat neuvostoasukkaille keino lievittää ja poistaa pelkoa, jota ajatukset kotipaikkansa menettäneiden suomalaisten mahdollisesta paluusta aiheuttivat. Tulokunnan apuna

Hakamies hyödyntää narratiivista (kertomusten intertekstuaaliset verkostot) ja historiallista kontekstietoutta.

MENNEISYYS JA NYKYISYYS

Kirjan viimeinen, kolmas osio ”Menneisyyden tulkinnat” käsittelee ajatusrakennelmia, jotka ovat suomalaisuuden taustalla: talonpoikaisvalistusta, kansankuvausta ja kansallisia mielikuvia. Tekstit lähestyvät kansanomaisuuden käsitettä ylhäältä, sivistyksen ja koulutuksen saaneiden näkökulmasta. Näin artikkelit kiinnittyvät Satu Apon korostamaan ajatukseen suomalaisuuden rakentumisesta kahden kulttuurin kesken, sivistyneistön ja tavallisen kansan. Pertti Karkaman artikkeli paneutuu Henrich Zschokken kansanvalistuksen käsikirjaan *Goldmachedorf* (1817) (suom. *Kultala* 1834). Itseäni ilahdutti se, että kirjaan on viimeinkin tartuttu ja sitä problematisoidaan vasten yleisempää valistusajattelua Suomessa. Artikkelin jälkimmäisessä osassa Karkama jäljittää Zschokken teoksen suomentajan Carl Niklas Keckmanin ajatuksia ja tarkoituksiperiä. Kuten *Kalevalan* julkaisuideassa samaan aikaan (Vanha Kalevala 1835), myös *Kultalassa* haettiin yhteisen kansan yhteisesti jaettua ajatusmallia. Karkama peräänkuuluttaakin kansanvalistuksen kokonaisuudesta siitä, miten valistuksen käsitykset ja ideologiat kohtasivat valistettavan kansan.

Matti Peltonen käsittelee omassa artikkelissaan I. K. Inhan valokuvia ja niissä tapahtuvaa ideologista muutosta. Inha oli panoraamamaisemistaan tuttu kuvaaja, joka tallensi suomalaista sisämaan maisemaa aikaisemman rannikkokuvauksen sijaan. Ihmisiä hän ei liiemmin kuvannut. Poikkeuksena ovat otokset Vienan Karjalasta. Peltonen paikantaa muutoksen 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa tapahtuvaan yleiseen kansankuvan murrokseen ja kahtiajakautuneeseen käsitykseen kansasta. Kansaa haluttiin ihastella romanttisessa hengessä, mutta todellinen kansanihminen, nyt aktiivinen ja tiedostava, ei pysynyt ihannekuvassaan. Tässä piili myös kansanvalistuksen ristiriita. Inhan näkemys vienankarjalaisista rakensi idealistista kansankuvaa, joka oli Suomen rajojen sisäpuolella jo pirstaloitunut. Juhani U. E. Lehtonen erittelee mielikuvia, jotka ovat liittyneet hakkapeliittoihin, noihin 30-vuotisessa sodassa taistelleisiin suomalaissotilaisiin. Vasta Zacharias Topelius kiteytti hajanaiset käsitykset yhteiseksi ”hakkapeliittakultiksi” kirjoillaan *Välskärin kertomuksia* (1851) ja *Maamme kirja* (1875). Hakkapeliitasta tuli yksi suomalaisuuden idealisoitu kuva, maskuliinisen miehen representaatio, tuntematon sotilas ennen *Tuntematonta sotilasta*, kuten Lehtonen asian ilmaisee.

Kirjan päättää Seppo Knuutilan kokoava artikkeli kansanomaisen maailmankuvan tieto-opista ja sen hahmottumisesta perinneaineistossa. Knuutila lähtee liikkeelle ”toisena olemisen” ajatuksesta, ja analysoi, miten filosofiksi mielletyt kysymykset vaihtoehtoisista maailmoista ja merkityksistä ovat askarruttaneet kansanomaisia ajattelijoita. Tätä Satu Apokin ajaa takaa tutkimuksissaan: esittää yllättäviä näkökulmia aineistoista, joissa niitä ei oleteta olevan. Kertomukset toisista, vaihtoehtoisista maailmoista toimivat esimerkkeinä ja teorioina siitä, mitä tapahtuu, kun raja ylitetään toiseen maailmaan.

Vaikkakin kokonaisuudessaan kirjan sisältö on hieman epätasainen, *Kansanomainen ajattelu* kokoaa silti yhteen moninaisia ja ajatuksia herättäviä puheenvuoroja kansanomaisesta ajattelusta ja siihen kietoutuvasta kansanvalistuksesta. Kuten Satu Apon aikaisemmassa juhla kirjassa *Amor, genus & familia – kirjoituksia kansanperinteestä* (Pöysä & Siikala (toim.), 1998), nytkin antoisinta luettavaa tarjoavat artikkelit, jotka käyvät suoranaista keskustelua Apon tutkimusten ja ajatusten kanssa.

KIRJALLISUUS

APO, SATU 1995: *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Helsinki: Hanki ja Jää.

— 2001: *Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 759. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HELSTI, HILKKA & STARK, LAURA & TUOMAALA, SAARA (toim.) 2006: *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KNUUTTILA, SEPPO 1992: *Kansanbuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 554. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

MAKKONEN, ANNA 2002: *Karheita kertomuksia. Itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta*. Kansanelämän kuvauksia 61. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

PÖYSÄ, JYRKI & SIIKALA, ANNA-LEENA (toim.) 1998: *Amor, genus & familia – kirjoituksia kansanperinteestä*. Tietolipas 158. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SIIKALA, ANNA-LEENA (ed.) 2002: *Myth and Mentality. Studies in Folklore and Popular Thought*. Studia Fennica Folkloristica 8. Helsinki: Finnish Literature Society.

Filosofian maisteri Niina Hämäläinen valmistelee väitöskirjaa Kalevalan tunnemaailmasta ja perhekäsityksestä Turun yliopiston folkloristiikan oppiaineeseen.